

6

Teória v kvalitatívnom výskume

Niektorí ľudia sa stávajú kvalitatívnymi výskumníkmi skôr z negatívnych dôvodov. Možno im nejde dosť dobre štatistika (alebo si myslia, že im nejde), a preto ich nepokúša kvantitatívny výskum. Alebo možno nevynikali v práci v knižnici, a preto nemajú pokušenie napísať čisto teoretickú dizertáciu.

Tá druhá tendencia si však žiada položiť otázku, aký význam má teória pre výskum. Význam teórie sa čiastočne líši v rámci jednotlivých spoločenských vied. Aspoň donedávna to totiž vyzeralo tak, že rôzne spoločenské vedy sa líšili tým, akú dôležitosť pripisovali teórii. Ak si zoberieme iba dva príklady, zdá sa, že psychológovia a antropológovia, napriek všetkým rozdielom, teóriu bagatelizovali.

V psychológii predstavoval kritérium kvality laboratórny výskum. Motto psychológov vyzeralo asi takto: „Prostredníctvom kontrolovaného experimentu názorne ukážte fakty, a teórie sa už o seba postarajú.“ Antropológovia sa presne takto zaujímali o „fakty“. Ich najdôležitejšie fakty sa však odhaľovali na základe pozorovania v prípadových štúdiách skupín alebo kmeňov, zvyčajne žijúcich vo vzdialených krajinách. Napriek tomu väčšina anglicky hovoriacich antropológov až donedávna nasledovala psychológov pri vyzdvihovaní „faktov“ nad „teórie“.

Generácie študentov sociológie boli naopak vedené k tomu, aby si uvedomili primárnu dôležitosť pripisovanú teórii v rámci ich disciplíny. Napriek tomu, že napríklad pregraduálne kurzy sociológie sa bežne delia na tri oblasti („svätá trojica“ sociálnej teórie, sociálnej štruktúry a výskumných metód), je to zvyčajne kurz sociálnej teórie, ktorému sa dostáva najväčšej prestíže. Teória sa navyše v psychológii aj v antropológii stala v súčasnosti oveľa dôležitejšou, pretože začali bitky medzi tradicionalistami a kvalitatívnymi „analytikmi diskurzu“ (v psychológii) a zástancami „postmodernej“ a rodovej teórie (v antropológii).

Záujem spoločenských vied o teóriu odráža spôsob, akým sa posudzujú dizertačné práce. Ako sme videli v kapitole 4, „odhalenie nových faktov“ je zriedka dôležitým alebo dokonca žiadaným kritériom pri posudzovaní väčšiny kvalitatívnych výskumných prác. Každé vedecké zistenie by sa malo zvyčajne posudzovať vo vzťahu k teoretickej perspektíve, z ktorej bolo vyvodené a ku ktorej môže prispieť. To znamená, že zatiaľ čo „fakty“ nikdy nie sú nezaujímavé, vždy sú podradené teóriám. Úspešné dizertačné práce sú prejavom „nezávislého kritického myslenia“ (slovami smerníc pre posudzovanie dizertačných prác londýnskej univerzity) vtedy, keď sa venujú teórii.

To si však žiada, aby sme si položili dôležitú otázku: Čo je „teória“? V nasledujúcej časti ukážem, prečo je v prípade kvalitatívnych výskumníkov teória celkovo zaujímavejšia než suché strany teoretických učebníc.

ČO JE TEÓRIA?

Martin O'Brien (1993) použil pri odpovedi na túto otázku príklad s kaleidoskopom. Ako vysvetľuje:

Kaleidoskop ... [je] detská hračka, pozostávajúca z trubice, určitého počtu šošoviek a úlomkov prievitného, farebného skla alebo plastu. Ak otočíte trubicu a pozriete cez šošovku kaleidoskopu, tvary a farby viditeľné na dne sa menia. Keď sa trubica otočí, do hry vstúpia rôzne šošovky a kombinácie farby a tvaru sa budú posúvať od jedného vzoru k druhému. Podobným spôsobom môžeme nazerať na sociálnu teóriu ako na určitý druh kaleidoskopu – s posúvaním teoretickej perspektívy mení svoju podobu aj skúmaný svet (1993, s. 10–11).

To, že teória funguje ako kaleidoskop, jasne vidíme na príklade prebratom od Erica Livingstona (1987). Livingston nás žiada, aby sme si predstavili, že sme dostali za úlohu urobiť nejaký spoločenský výskum v uliciach mesta. Kde by sme mali začať? Niekoľko alternatív je uvedených v tabuľke 6.1.

Ako upozorňuje Livingston, každý z týchto rozličných spôsobov výskumu vyžaduje základné teoretické, ako aj metodologické rozhodnutia. Veľmi nahrubo povedané, ak sme oddaní sociálnym teóriám, ktoré chápu svet v pojmoch korelácií medzi sociálnymi faktmi (zoberte si demografiu alebo makroekonomiku), s najväčšou pravdepodobnosťou budeme uvažovať o zbere oficiálnych štatistík (možnosť 1 v tabuľke 6.1). Ak si naopak myslíme, že sú dôležité sociálne významy alebo vnímanie (ako je to v určitých podobách sociológie a psychológie), môže nás priťahovať výskum založený na interview (možnosť 2). Alebo ak sme antropológovia či sociológovia toho druhu, ktorí chcú pozorovať, prípadne zaznamenávať, čo ľudia skutočne robia *in situ*, hlasovali by sme za možnosti 3 alebo 4. Všimnite si však ten veľký rozdiel medzi pohľadmi na správanie ľudí, ktoré získame, keď sa budeme pozeráť zhora (3), odkiaľ ľudia vyzerajú ako mravce vytvárajúce geometrické tvary podobné klinom, a keď sa budeme pozeráť z úrovne ulice (4), odkiaľ sa správanie zdá byť oveľa komplexnejšie.

Tabuľka 6.1 **Pohľad na ulicu: možnosti zberu dát**

- 1 Oficiálne štatistiky (doprava, nehody),
- 2 interview (ako ľudia zvládajú dopravnú špičku),
- 3 pozorovanie z veže (pohľad na geometrické tvary),
- 4 pozorovanie alebo videozáznam na úrovni ulice (ako ľudia vytvárajú rady alebo usporiadajú svoje pohyby).

Zdroj: Upravené podľa Livingstona, 1987, s. 21–27.

Pointa je v tom, že žiadne z týchto dát nie sú reálnejšie alebo pravdivejšie než tie druhé. Ľudia napríklad v skutočnosti nie sú ani ako mravce, ani ako komplexní aktéri. Všetko závisí od našej výskumnej otázky. A výskumné otázky sa nevyhnutne formujú na základe teórie. Teórie *potrebujeme* nato, aby nám pomohli zamerať sa v spoločenskom výskume dokonca aj na celkom základné otázky.

S O'Brienovou analógiou s kaleidoskopom a Livingstonovým príkladom pozerať na ulicu v meste sa však ďaleko nedostaneme. Čo presne je „teória“? A ako sa odlišuje od „hypotézy“?

Podobné otázky vyžadujú, aby som už viac neodsúval potenciálne únavnú záležitosť definovania pojmov, ktoré používam. Po tomto definovaní vám opäť uvediem súbor konkrétnych príkladov na vysvetlenie, čo tým myslím.

TEÓRIE, MODELY A HYPOTÉZY

V tejto časti budeme hovoriť o modeloch, konceptoch, teóriách, hypotézach, metodológiách a metódach. V tabuľke 6.2 vysvetľujem, v akom význame budem každý tento výraz používať.

Ako vidíme v tabuľke, *modely* stanovujú celkový rámec nášho nazerania na realitu. V krátkosti, modely nám hovoria, aká je realita a z ktorých základných prvkov sa skladá („ontológia“) a aký charakter a status má poznanie („epistemológia“). V tomto zmysle modely zhruba zodpovedajú tomu, čo sa honosnejšie označuje ako „paradigmy“ (pozri Guba a Lincolnová, 1994).

Tabuľka 6.2 **Základné výrazy vo výskume**

Výraz	Definícia	Význam
Model	Celkový rámec nazerania na realitu (napr. behaviorizmus, feminizmus).	Užitočnosť
Koncept	Myšlienka odvodená z daného modelu (napr. „podnet–reakcia“, „útlak“).	Užitočnosť
Teória	Súbor konceptov, používaných na definovanie alebo vysvetlenie nejakého javu.	Užitočnosť
Hypotéza	Testovateľný výrok.	Validita
Metodológia	Všeobecný prístup k skúmaniu výskumných tém.	Užitočnosť
Metóda	Konkrétny výskumný postup.	Zapadanie do modelu, teórie, hypotézy a metodológie.

Zdroj: Upravená verzia podľa Silvermana, 1993, s. 1.

V rámci spoločenského výskumu predstavujú príklady takýchto modelov funkcionalizmus (ktorý skúma funkcie spoločenských inštitúcií), behaviorizmus (ktorý definuje všetko správanie v pojmoch „podnetu“ a „reakcie“), symbolický interakcio-

nizmus (ktorý zameriava pozornosť na to, akým spôsobom pripisujeme medziľudským vzťahom symbolické významy) a etnometodológia (ktorá nás nabáda skúmať každodenné spôsoby, pomocou ktorých ľudia utvárajú usporiadanú sociálnu interakciu).

V rámci užšieho okruhu kvalitatívneho výskumu používajú Gubrium a Holstein (1997) výraz „idióm“, ktorý zahŕňa analytické preferencie vyjadrené prostredníctvom „modelu“ a záľubu v používaní určitého slovníka, výskumných štýlov a spôsobov písania. Rozlišujú (a kritizujú) štyri rozličné „idiómy“:

- *Naturalizmus*. Prejavuje neochotu voči podsúvaniu významov a uprednostňuje „výpad do terénu a jeho pozorovanie“.
- *Etnometodológia*. Zdieľa s naturalistami zameranie na detail, nachádza ho však v konverzácii v rámci interakcie.
- *Emocionalizmus*. Túži po „intímnom“ kontakte so skúmanými subjektmi a uprednostňuje osobné biografie.
- *Postmodernizmus*. Snaží sa o dekonštrukciu konceptov „subjektu“ a „poľa“.

Koncepty sú jasne vymedzené myšlienky odvodené z konkrétneho modelu. Príklady konceptov sú „sociálna funkcia“ (vychádzajúca z funkcionalizmu), „podnet a reakcia“ (behaviorizmus), „definícia situácie“ (interakcionizmus) a „písomná metóda interpretácie“ (etnometodológia). Koncepty ponúkajú spôsoby nazerania na svet, ktoré sú nevyhnutné pri definovaní výskumného problému.

Teórie usporiadávajú súbory konceptov za účelom definovania alebo vysvetlenia nejakého javu. Ako hovoria Strauss a Corbinová: „Teória pozostáva z prijateľných vzťahov vytvorených medzi konceptmi a súbormi konceptov“ (1994, s. 278).

Bez teórie by sme nechápali také javy ako „smrť“, „kmene“ a „rodiny“. V tomto zmysle neexistuje bez teórie nič, čo by sa mohlo skúmať.

Teória teda predstavuje základ pre uvažovanie o svete, odľahčito od sveta, ale predsa o ňom. Týmto spôsobom teória vytvára:

- Rámec pre kritické porozumenie javom,
- základ pre uvažovanie o tom, ako je možné usporiadať to, čo je neznáme (Gubrium, osobná korešpondencia).

Teórie podnecujú k premýšľaniu o tom, čo je zatiaľ neznáme, a takto predstavujú hnaciu silu výskumu. Ako živé entity sa takisto vyvíjajú a modifikujú na základe dobrého výskumu. V zmysle, v akom ich používam tu, sa však modely, koncepty a teórie navzájom potvrdzujú, pretože nás vedú k tomu, aby sme na javy nazerali určitým spôsobom. To znamená, že sa nikdy nedajú poprieť, ale iba považovať za viac alebo menej užitočné.

Táto ostatná charakteristika odlišuje teórie od *hypotéz*. Na rozdiel od teórií sa hypotézy testujú vo výskume. Príklady hypotéz, o ktorých hovorím (Silverman, 1993), sú:

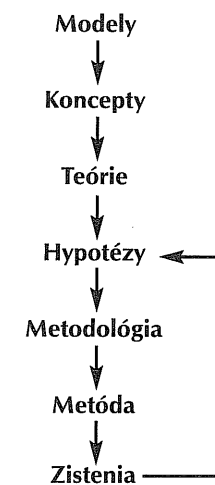
- To, ako prijímame odporúčania, závisí od toho, ako nám odporúčania podali.
- Reakcie na ilegálne drogy závisia od toho, čo sa človek naučí od druhých ľudí.
- Hlasovanie v odborových voľbách súvisí s mimopracovnými vzťahmi medzi členmi odborov.

V mnohých kvalitatívnych výskumoch nestojí na začiatku žiadna konkrétna hypotéza. Hypotézy sa namiesto toho vytvárajú (alebo vyvodzujú) v priebehu raných fáz výskumu. V každom prípade, na rozdiel od teórií sa hypotézy môžu a mali by sa testovať. Hypotézu preto posudzujeme z hľadiska jej validity alebo pravdivosti.

Metodológia definuje spôsob, akým sa bude postupovať pri skúmaní nejakého javu. V rámci spoločenského výskumu sa môže metodológia definovať veľmi zoširoka (napr. kvalitatívna alebo kvantitatívna) alebo užšie (napr. zakotvená teória alebo analýza konverzácie). Podobne ako teórie, ani metodológie nemôžu byť pravdivé či nepravdivé, iba viac alebo menej užitočné.

A napokon *metódy* sú konkrétne výskumné postupy. Zahŕňajú nielen kvantitatívne postupy, ako sú štatistické korelácie, ale aj také postupy, ako pozorovanie, interview či zvukové záznamy. Ešte raz, postupy ako také nie sú pravdivé či nepravdivé. Sú viac alebo menej užitočné, v závislosti od toho, nakoľko zodpovedajú použitým teóriám a metodológiám, testovaným hypotézam alebo zvolenej výskumnej téme. V dôsledku toho môžu napríklad behavioristi uprednostňovať kvantitatívne metódy a interakcionisti zber dát na základe pozorovania. V závislosti od testovanej hypotézy však môžu aj behavioristi použiť kvalitatívne metódy – napríklad v exploračnej fáze výskumu. Rovnako aj interakcionisti môžu niekedy použiť jednoduché kvantitatívne metódy, najmä vtedy, keď chcú vo svojich dátach nájsť nejakú celkovú schému.

Vzťahy medzi modelmi, konceptmi, teóriami, hypotézami, metodológiami a metódami máme schematicky znázornené na obrázku 6.1. Pri čítaní obrázku smerom dolu

Obrázok 6.1 Úrovne analýzy

vyjadruje každý koncept nižšiu úroveň všeobecnosti a abstrakcie. Šípka od „zistení“ k „hypotézam“ označuje mechanizmus spätnej väzby, prostredníctvom ktorého sa hypotézy modifikujú na základe zistení.

Dovoľte mi teraz vysvetliť na niekoľkých konkrétnych príkladoch hrubú kostru načrtnutú na obrázku 6.1. Predstavte si, že sa vo všeobecnosti zaujímate o temnú tému „smrti“ v spoločnosti. Ako budeme túto tému skúmať?

Skôr než si zadefinujeme výskumný problém, či dokonca rozpracujeme hypotézu, musíme si premyslieť niekoľko veľmi základných otázok. Predpokladajme, že sme ten druh spoločenských vedcov, ktorí v nadväznosti na výzvu Emila Durkheima (1951), aby sme spoločenské fakty považovali za skutočné „veci“, uprednostňujú nazeranie na svet z hľadiska spôsobov, akými sociálne štruktúry determinujú svoje správanie.

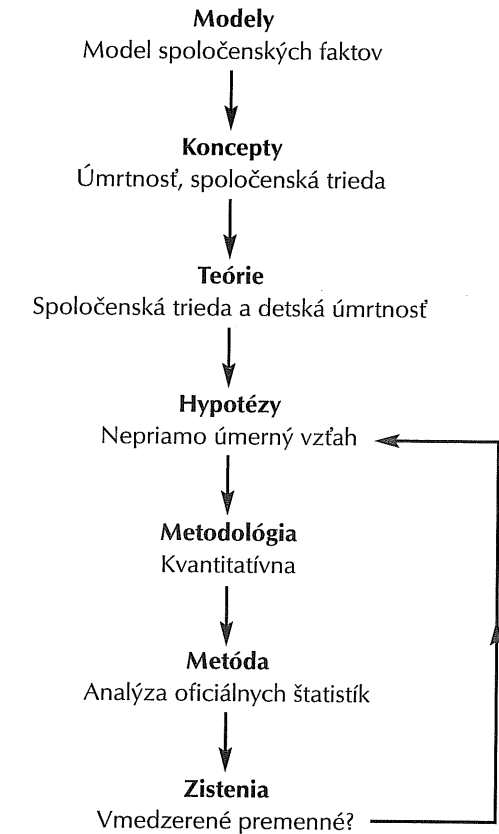
Takýto model spoločenského života nám poskytne koncepty použiteľné pri našom výskume smrti. Pri tomto modeli budeme mať tendenciu nazeráť na smrť cez štatistické údaje o frekvencii výskytu úmrtí (alebo o „úmrtnosti“). A tieto štatistické údaje budeme chcieť vysvetliť z hľadiska iných spoločenských faktov, ako sú vek alebo spoločenská trieda.

Vyzbrojení našimi konceptmi potom skonštruujeme teóriu o tom alebo onom aspekte našej témy. Napríklad na základe práce s našim predpokladom, že smrť je spoločenský fakt, determinovaný inými spoločenskými faktmi, môžeme vyvinúť teóriu, že frekvencia úmrtí detí v ranom veku, čiže „detská úmrtnosť“, súvisí s nejakým spoločenským faktorom týkajúcim sa ich rodičov, povedzme s ich spoločenskou triedou. Od tejto teórie je iba na krok k hypotéze, že čím vyššia je spoločenská trieda rodičov, tým nižšia bude pravdepodobnosť, že dieťa zomrie počas prvého roka života. Túto hypotézu môžeme niekedy vyjadriť aj tvrdením, že existuje „nepriamo úmerný“ vzťah medzi spoločenskou triedou a detskou úmrtnosťou.

Ako som už naznačil, model zaoberajúci sa sociálnymi faktmi bude skôr uprednostňovať kvantitatívnu metodológiu, ktorá pracuje s takými metódami, ako sú oficiálne štatistické údaje alebo využitie rozsiahlych spoločenských prieskumov zakladajúcich sa na zdanlivo reliabilných dotazníkoch so zatvorenými otázkami. Pri interpretácii takýchto dotazníkov bude potrebné zabezpečiť, aby sa náležite brali do úvahy aj faktory, ktoré sa môžu skrývať za jednoduchými koreláciami. Spoločenská trieda sa môže napríklad spájať s kvalitou bývania a tento druhý faktor (tu nazývaný „intervenujúca, vmedzerená“ premenná) môže byť skutočná príčina rozdielov v miere detskej úmrtnosti. Tento celkový prístup k smrti je schematicky znázornený na obrázku 6.2.

Obrázok 6.3 zachytáva úplne odlišné predstavy o smrti. Podľa určitých sociológov sa spoločenské inštitúcie utvárajú alebo upevňujú na základe konania účastníkov. Ústredná myšlienka tohto modelu je, že charakter javov definuje spôsob, akým ich klasifikujeme. Táto myšlienka sa následne spája s konceptom „definícií situácie“, ktorý nás navádza, aby sme nazerali na sociálne javy z hľadiska spôsobov, akými ľudia definujú význam v rozličných kontextoch. Celkové poslanstvo tohto prístupu je, že by sme „smrť“ mali dať do úvodzoviek, a teda vedie k teórii, v rámci ktorej sa „smrť“ považuje za sociálny konštrukt.

Toto sa samozrejme veľmi líši od modelu „spoločenských faktov“, a preto to krásne ilustruje dôležitosť teórií pri definovaní výskumných problémov. Bezprostrednou nevýhodou však môže byť to, že zdanlivo odporuje intuitívnemu mysleniu. Predsa len môžete mať pocit, že smrť je určite očividný fakt. Bez ohľadu na to, či sme mŕtvi alebo nie sme mŕtvi, a ak sme, kde to necháva sociálny konštrukcionizmus?

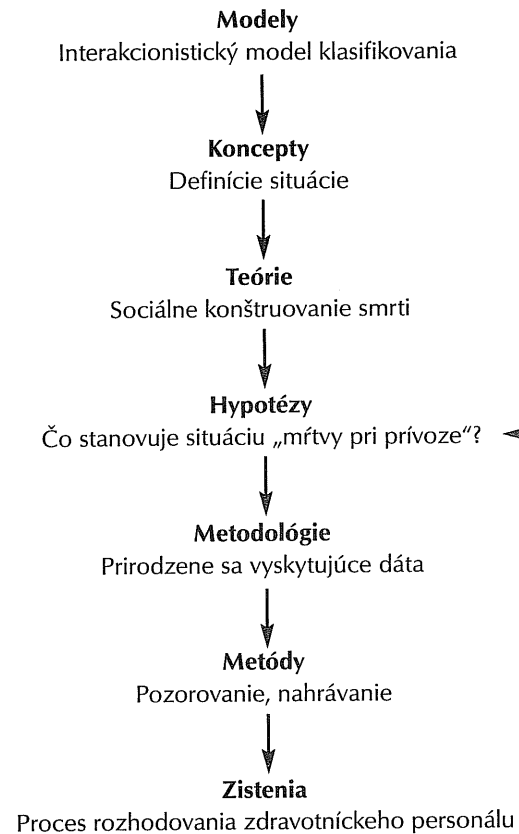
Obrázok 6.2 Smrť ako spoločenský fakt

Dovoľte mi citovať dva prípady, ktoré predstavujú protiargument. Po prvé, keď v roku 1963 zastrelili prezidenta Kennedyho, odviezli ho do nemocnice v Dallase, podľa súdobých opisov, s odstrelenou polovicou hlavy. Predpokladám, že keby priviezli v takomto stave na úrazové oddelenie vás alebo mňa, podrobili by nás zbežnej prehliadke a do záznamu by napísali „mŕtvy pri prívoze“. No práve preto, že personál mal dočinenia s prezidentom, musel urobiť viac než len toto. Preto sa snažil pracovať s Kennedym ešte takmer hodinu, aby tak preukázal, že urobil pre takého dôležitého pacienta všetko, čo bolo v jeho silách (pozri Sudnow, 1968a).

Teraz zoberte do úvahy súčasnú diskusiu o tom, či a za akých podmienok by mali byť ťažko zranení ľudia odpojení od systémov, udržiavajúcich ich pri živote. Ešte

raz, akt definovania stanovuje, či je niekto živý alebo mŕtvy. A všimnite si, že takéto definície majú skutočné dôsledky.

Samozrejme, takýto spôsob nazerania na to, ako sa smrť spoločensky konštruuje (niekedy sa to nazýva „sociálny konštrukcionizmus“), je iba jeden spôsob vytvárania teórie o tomto jave, v skutočnosti o nič lepší ani o nič horší než prístup so „spoločenskými faktmi“.

Obrázok 6.3 Smrť ako sociálna konštrukcia

Ak si však raz osvojíme ten alebo onen model, začne podstatne vplývať na priebeh nášho výskumu. Ako sme napríklad videli, môže sa označenie „mŕtvy pri prívoze“ rôzne použiť na rôznych ľuďoch, môžeme teda rozpracovať hypotézu o tom, ako sa označenie „mŕtvy pri prívoze“ používa na rôznych pacientov v nemocniciach.

Vzhľadom na náš model sa potom pravdepodobne pokúsime zozbierať výskumné dáta, ktoré vznikli v takýchto „prírodné sa vyskytujúcich“ kontextoch (alebo kontextoch nevytvorených za účelom výskumu), ako sú skutočné nemocnice, a použijeme metódy ako pozorovanie alebo zhotovovanie zvukových či obrazových záznamov. Všimnite si však, že by to nevyhľadilo zber kvantitatívnych dát (povedzme z nemocni-

ných záznamov). Znamenalo by to skôr, že náš hlavný súbor dát by bol pravdepodobne kvalitatívny. V súlade s predchádzajúcimi výskumami (napr. Jeffery, 1979, Dingwall a Murray, 1983) by mohli naše zistenia poukázať na to, aký význam pre takéto zdravotnícke rozhodnutia má vek a predpokladaný morálny status, ako aj spoločenská trieda. Tieto zistenia, ako to znázorňuje obrázok 6.3, by nám následne pomohli upresniť východiskové hypotézy.

ZOVŠEOBECŇOVANIE A VYTŤVÁRANIE TEÓRIE

Teoretická práca s dátami sa nekončí upresnením hypotéz. V tejto časti poukážem na to, ako môžeme rozpracovať úspešne overené hypotézy na zovšeobecnenia a takto prispieť k *utváraniu* teórií.

Najskôr si musíme uvedomiť, že prípadové štúdie, ohraničené na určitý súbor interakcií, predsa len nám umožňujú skúmať spôsoby, akými sa konkrétne výroky alebo činy ukotvujú v konkrétnych schémach usporiadania spoločnosti.

Klasický prípad antropológa, ktorý využil prípadovú štúdiu za účelom širších zovšeobecnení, predstavuje práca Mary Douglasovej (1975) o stredoafričkom kmeni Lele. Douglasová si všimla, že mravčiar, ktorého západní zoológovia nazývajú „pangolin“, zohráva veľmi dôležitú úlohu v rituálnom živote kmeňa Lele. Pre ľudí kmeňa Lele predstavuje mravčiar kultové zviera a súčasne anomáliu. Prípisovali mu zvieracie aj ľudské vlastnosti: zvyčajne má naraz iba jedno mláďa, na rozdiel od iných zvierat.

Taktiež úplne nezodpovedá klasifikácii suchozemských alebo vodných živočíchov kmeňa Lele, pretože trávi určitý čas na súši a určitý čas vo vode. Spomedzi lovných zvierat mravčiara ľudia z kmeňa Lele považovali za jedinečného preto, že sa nepokúšal utiecť, ale sa takmer vydal napospas svojim lovcem.

Douglasová našťastie odolala tomu, čo by sme nazvali „turistickou“ reakciou, ktorá sa pohybuje niekde medzi zvedavosťou a systematickou analýzou. Všimla si, že mnoho skupín, ktoré vnímajú anomálne entity vo svojom okolí, ich bez premýšľania odmietajú. Ak by ste brali anomálnu entitu vážne, mohlo by to vyvolať pochybnosti o „prírodzenom“ stave systému klasifikácie, ktorý vaša skupina používa.

Klasický príklad odmietnutia anomálie nachádzame v Starom zákone. Douglasová upozorňuje, že dôvod, prečo je prasa nečistá, je podľa Starého zákona ten, že je anomálne. Má síce kopytá ako párnokopytníky, ktoré ho podľa Starého zákona robia čistým; no nie je prežúvavec, a to ho robí nečistým. Vychádza teda najavo, že prasa je čiastočne nečistá práve preto, že je anomálne. Podobne, učenie Starého zákona o zmiešanom manželstve pôsobí vo vzťahu k anomálii. Hoci by ste si nemali brať niekoho z iného kmeňa, ak si zoberiete potomka z manželstva medzi členom vášho kmeňa a cudzincom, budú sa na vás ľudia pozeráť ešte horšie. V oboch prípadoch sa ľudia anomálie stráčia.

Lele sú však výnimka: oslavujú anomálneho pangolina. Pre Douglasovú to znamená, že nemusí existovať *univerzálna* tendencia odmietať anomáliu. Ak existujú

medzi spoločenstvami rozdiely, potom to musí vypovedať o niečom, čo súvisí s usporiadaním ich spoločnosti.

S dostatočnou istotou sa dá povedať, že na spoločenskom živote kmeňa Lele je niečo zvláštne. Ich skúsenosť so vzťahmi s inými kmeňmi je veľmi priaznivá. Vymieňajú si s nimi tovar a majú iba málo skúseností s vojnou.

Čo si vyžadujú dobré vzťahy s inými kmeňmi? Vyžadujú si úspešné prekračovanie hranice. Ale čo robia anomálne entity? Prekračujú hranice. To je odpoveď na hádanku, prečo sú ľudia z kmeňa Lele iní.

Douglasová tvrdí, že reakcia ľudí z kmeňa Lele na anomáliu vychádza zo skúseností zakotvených v usporiadaní ich spoločnosti. Mravčiaru vnímajú priaznivo, pretože prekračuje hranice tak, ako oni sami. Naopak, starovekí Izraeliti sa pozerali na anomálie nepriaznivo, pretože ich vlastná skúsenosť s prekračovaním hraníc bola silne negatívna. V skutočnosti Starý zákon predstavuje rad katastrofických výmen medzi Izraelitmi a inými kmeňmi.

Na základe historického porovnania prešla Douglasová od vysvetlenia jedného prípadu k oveľa všeobecnejšej teórii vzťahov medzi sociálnou výmenou a reakciou na anomáliu. Glaser a Strauss (1968) opisali tento prechod k väčšej všeobecnosti ako prechod od *vecnej* k *formálnej* teórii. V rámci ich vlastného výskumu na nemocničných oddeleniach poskytujúcich starostlivosť smrteľne chorým pacientom, ukazujú s využitím porovnávacej metódy, ako môžeme rozpracovať výklad o povedomí ľudí o blížiacej sa svojej smrti (t. j. vecnú teóriu) a prejsť k výkladu širokej palety „kontextov uvedomovania si“ (formálna teória).

Douglasovej výklad vzťahu medzi reakciami na anomáliu a skúsenosťami s prekračovaním hraníc sa môže uplatniť kdekoľvek inde. Zlé skúsenosti s výmenou s inými skupinami možno vysvetľujú, prečo niektorí izraelskí židia a palestínski moslimovia tak dbajú na označenie vlastnej identity na „posvätných miestach“ v Jeruzaleme a odmietajú viacúčelové využitie tých istých posvätných miest (ako nenávideniahodnú anomáliu).

V každom prípade je Douglasovej výskum kmeňa Lele príkladom na potrebu vy-pátrať, ako sú individuálne prvky ukotvené vo formách spoločenského usporiadania. Urobila to jasným durkheimovským spôsobom, ktorý nazerá na správanie ako na vyjadrenie „spoločnosti“, pôsobiacej ako „skrytá ruka“, lebo odmedzuje a formuje konanie ľudí. S využitím konštrukcionistického rámca je zase možné nazeráť na drobné detaily ľudskej činnosti bez toho, aby sme usporiadanie spoločnosti považovali za čisto vonkajšiu silu (napr. Moerman, 1974). V tomto prípade ľudia prestávajú byť „kultúrnymi hlupákmi“ (Garfinkel, 1967) a zručne reprodukujú morálny poriadok.

AKO VYTVÁRAŤ Z DÁT TEÓRIE

Na rozdiel od Moermana alebo Douglasovej väčšina čitateľov nevloží do svojho výskumu veľmi dobre zadaný súbor teoretických myšlienok. Ak ste v tejto pozícii, bude váš problém spočívať v spôsobe, akým môžete využiť dáta pri uvažovaní

v teoretických pojmoch. Nasledujúci zoznam som pôvodne zamýšľal iba ako súbor návrhov. Aj keď nemôže byť vyčerpávajúci, mal by slúžiť ako počiatočný návod pri vytváraní teórie z dát. Môžete ho tiež čítať v nadväznosti na diskusiu o troch druhoch výskumnej citlivosti v kapitole 5.

Pri realizácii výskumu vám odporúčam, aby ste porozmýšľali o nasledujúcich piatich otázkach:

- 1 *Chronológia*. Môžete zbierať dáta v čase za účelom skúmania procesov zmeny? Ak nie, oplatí sa preskúmať historické dôkazy, ktoré môžu aspoň naznačiť, ako vznikol váš výkumný problém.
- 2 *Kontext*. Ako sú vaše dáta začlenené do kontextu v konkrétnom organizačnom prostredí, sociálnych procesoch alebo súbore skúseností? Ako napríklad poukazuje Moerman, odpovede na výskumníkovu otázku v interview sa môžu líšiť od účasti na aktivite, ktorá predstavuje tému interview. Preto myslíte na to, že môžu existovať viaceré verzie vášho javu.
- 3 *Porovnanie*. Mary Douglasová vypracovala svoju teóriu na základe porovnania, ako rôzne skupiny nakladajú s anomáliami. Pokúste sa aj vy porovnávať vaše dáta s inými zodpovedajúcimi dátami. Dokonca aj vtedy, keď nemôžete nájsť porovnateľný prípad, pokúste sa nájsť spôsob, ako rozdeliť vaše dáta na rozličné súbory, a porovnajte tieto. Pamätajte, že porovnávací metóda predstavuje základnú vedeckú metódu.
- 4 *Dôsledky*. Keď budete písať správu o svojom výskume, uvažujte, akým spôsobom môžu vaše zistenia súvisieť so širšou škálou otázok než bola vaša pôvodná výskumná téma. Týmto spôsobom môžete prepojiť veľmi úzku tému (napr. ako ľudia z kmeňa Lele vnímajú pangolina) s oveľa širšími sociálnymi procesmi (napr. ako spoločnosti reagujú na anomálne entity).
- 5 *Laterálne myslenie*. Buďte ako ľudia z kmeňa Lele. Nevytvárajte medzi konceptmi pevné hranice, ale skúmajte vzťahy medzi zdanlivo rozdielnymi modelmi, teóriami a metodológiami. Vyzdvihujte anomáliu!

ZÁVER

Filozof vedy Thomas Kuhn (1970) charakterizoval niektoré spoločenské vedy, že trpia nedostatkom jednotného, uznávaného súboru konceptov. Z Kuhnovho pohľadu je preto spoločenský výskum „pre-paradigmatický“ alebo prinajmenšom v stave súperiacich paradigmatami. Ako som už naznačil, problém spočíva v tom, že na základe tejto skutočnosti vznikol celý rad spoločenskovedných kurzov, ktoré predkladajú rozličné spoločenskovedné prístupy spôsobom buď/alebo.

Niektorí študenti veľmi uznávajú takéto kurzy. Učia sa o príslušných protikladných paradigmatami, volia si radšej A než B a ako papagáje opakujú výhody A a nevýhody B. Ani neprekvapuje, keď tieto kurzy predkladajú veľmi málo dôkazov, že takéto študenti vôbec o niečom niekedy rozmýšľali; dokonca aj to, že si vyberú A,

pravdepodobne vychádza z implicitných alebo explicitných preferencií ich učiteľa. Toto môže čiastočne vysvetľovať, prečo toľko spoločenskovedných kurzov v skutočnosti vytvára v študentoch naučenú neschopnosť ísť von a robiť výskum.

Tézy o súperiacich „ozbrojených táboroch“ vám nijako neumožnia, aby ste sa postavili pred výskumné dáta. V teréne je materiál oveľa zložitejší, než by tvrdili rozdielne tábory. Poučíme sa od obidvoch strán, alebo si začneme ešte konštruktívnejšie klásť zaujímavé otázky, keď odmietneme polaritu, ktoré takéto kurzy predávajú?

Aj vtedy, keď sa rozhodneme, či použijeme kvalitatívne alebo kvantitatívne metódy, zaangažujeme sa v teoretických a súčasne metodologických rozhodnutiach. Tieto rozhodnutia nesúvisia iba so spôsobom, akým konceptualizujeme svet, ale aj s našou teóriou o tom, ako naše výskumné subjekty rozmýšľajú o veciach.

Teória však nadobúda hodnotu iba vtedy, keď sa použije na vysvetlenie niečoho. Howard Becker (1998, s. 1) hovorí, že veľký zakladateľ chicagskej školy, Everett Hughes, reagoval mrzuto, keď sa ho študenti pýtali na teóriu. „Teória čoho?“, odpovedal by. Pre Hughesa, ako aj pre mňa, je teória bez práce na nejakom pozorovaní ako traktor bez poľa.

Teória by potom nemala predstavovať ani symbol statusu, ani niečo voliteľné navyše v rámci výskumu. Bez teórie je výskum neskutočne úzky. Bez výskumu je teória obyčajným rozjímaním spoza stola.

ZHRNUTIE

Výskumné otázky nevyhnutne vychádzajú z teórie. Sociálne teórie preto *potrebujeme* ako pomoc, aby sme v spoločenskom výskume zobrali do úvahy aj tie najzákladnejšie otázky. Teórie je však potrebné odlišiť od modelov a konceptov:

- *Modely* predstavujú celkový rámec nášho nazerania na realitu.
- *Koncepty* sú jasne špecifikované myšlienky, odvodené z konkrétneho modelu.
- *Teórie* usporiadávajú súbory konceptov za účelom definovania a vysvetlenia nejakého javu.
- *Hypotézy* sú testovateľné výroky.
- *Metodológie* definujú spôsob, akým sa bude postupovať pri výskume nejakého javu.
- *Metódy* predstavujú konkrétne výskumné postupy.

Zlepšite si schopnosť vytvárať z dát teóriu, ak budete premýšľať:

- *O chronológii:* Zber dát v čase za účelom skúmania procesov zmeny.
- *O kontexte:* Zvážte, ako sú vaše dáta začlenené do kontextu v konkrétnom organizačnom prostredí, sociálnych procesoch alebo súboroch skúseností.
- *O porovnaní:* Pokúste sa nájsť spôsob, ako rozdeliť dáta na rozdielne súbory, a porovnajte ich.

- *O dôsledkoch:* Premýšľajte, ako môžu vaše zistenia súvisieť so širšou škálou otázok, než bola vaša pôvodná výskumná téma.
- *O laterálnom myslení:* Skúmajte vzťahy medzi zdanlivo rozdielnymi modelmi, teóriami a metodológiami.

Ďalšie čítanie

Beckerova kniha *Tricks of the Trade* (University of Chicago Press, 1998) obsahuje dve kapitoly, ktoré sú veľmi dôležité z hľadiska schopnosti vytvárať z dát teóriu (kapitola 2 o „predstavivosti“ a kapitola 4 o „konceptoch“). Kniha *The New Language of Qualitative Method* (Oxford University Press, 1997) od Jabeera Gubriuma a Jamesa Holsteina je neoceniteľný sprievodca slovníkmi, výskumnými štýlmi a spôsobmi písania rozličných teoretických „idiómov“, ktorý podnecuje k premýšľaniu.

Cvičenie 6.1

Howard Becker píše, že jeho kolega Bernard Beck odpovedal študentom, ktorí sa pokúšali rozpracovať zo svojich dát teóriu, pokynom: „Povedzte mi, čo ste zistili, ale nepoužite pritom žiadnu identifikačnú charakteristiku skutočného prípadu“ (1998, s. 126).

Becker uvádza príklad vlastného výskumu učiteľov v Chicagu, z ktorého vraj zistil, že títo učitelia sa snažili zlepšiť svoju situáciu skôr prechodom na iné školy než pokusmi o postup na aktuálnej škole. Použite jeho dáta, avšak bez „učiteľov“ alebo „škôl“, a skúste vypracovať výklad, ktorý mohol podať Becker o svojom výskume, a s ktorým by bol Becker spokojný.